

Verslag van ornithologische reis door de Wolgadelta en aangrenzende halfwoestijnen

Gerard Ouweneel

Als pleisterplaats of winterkwartier voor miljoenen palearctische trekvogels is de op de grens van Europa en Azië gelegen Wolgadelta van levensbelang. Delta's spreken zeker Nederlandse vogelaars sterk aan. Na een decennia durende politieke ijtijd is een vogelreis naar de Wolgadelta en omgeving alsmede naar andere aantrekkelijke vogelgebieden in de voormalige Sovjet-Unie nu mogelijk. Met de Litouwer Algirdas Knystautas als gids ging in mei 1997 een groepje vogelaars tien dagen naar de Wolgadelta en aangrenzende gebieden. Veel te kort, want op alle aan het gebied verbonden aspecten zijn superlatieven van toepassing.

Een vergelijking tussen de Wolgadelta en onze Rijndelta gaat op ieder gebied volstrekt mank. Met een lengte van 3600 kilometer, waarbij de rivier verschillende klimaatzones passeert, bestrijkt de Wolga met ruim tweehonderd zijrivieren een stroomgebied van 1,36 miljoen vierkante kilometer. Al vierhonderd kilometer ten noorden van de eigenlijke delta wijken de oevers twintig tot dertig kilometer uit elkaar. Bijna dertig kilometer ten noorden van de aan de rand van de delta gelegen, een half miljoen inwoners tellende stad Astrachan, gaat de Wolga dan over in haar 19.000 vierkante kilometer metende delta, die 120 kilometer diep is en over een kustbreedte van tweehonderd kilometer via achthonderd armen jaarlijks driehonderd kubieke kilometer water stort in de Kaspische Zee, de grootste binnen-

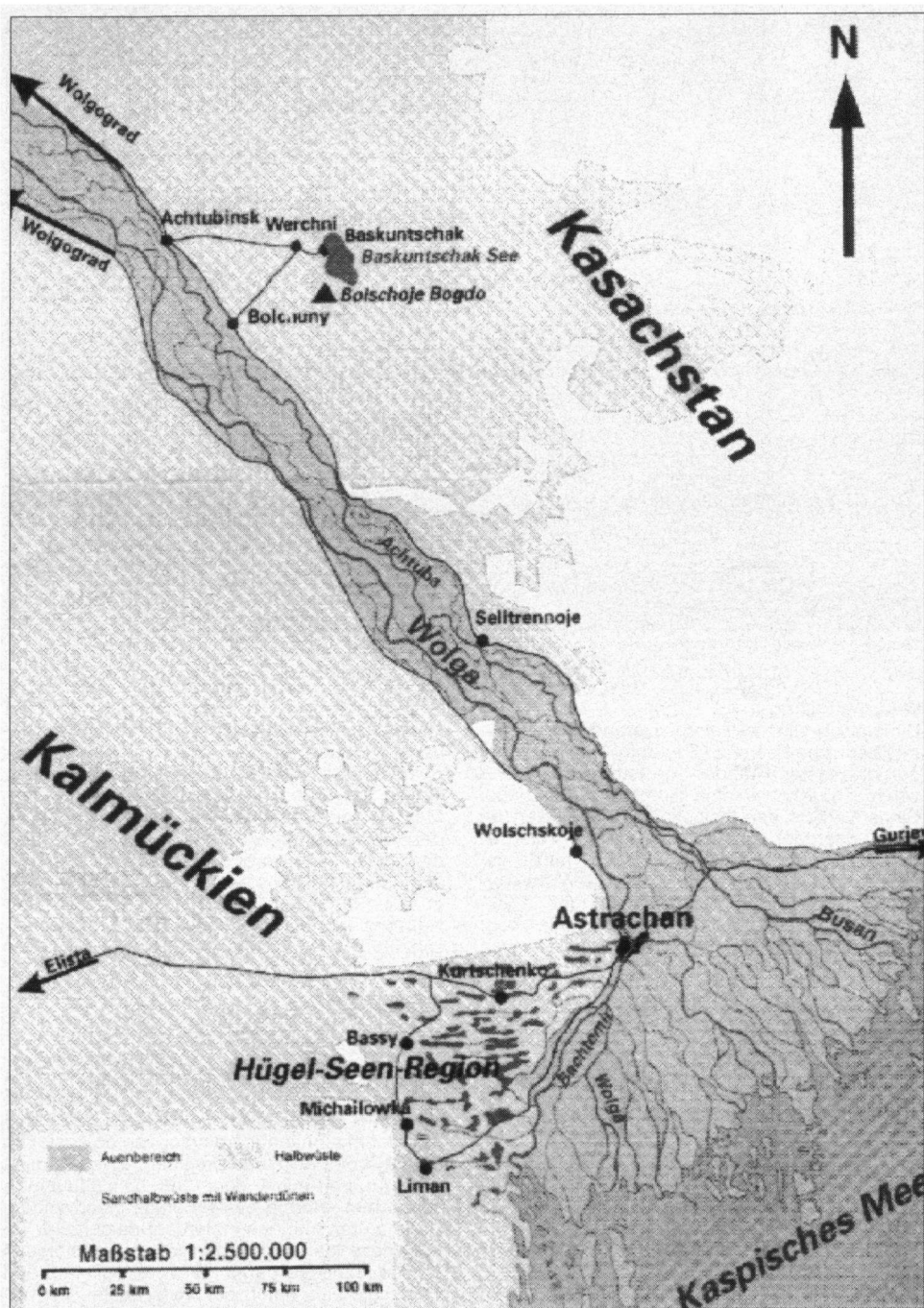
zee op aarde en voor tweederde van haar watervoorraad afhankelijk van waterafvoer van de Wolga.

Nog meer cijfers. De Wolga heeft zijn delta op een breedte waar het 's zomers uitzonderlijk heet en 's winters bitter koud kan zijn. De temperaturen variëren van 25 graden Celsius gemiddeld tijdens het zomerhalfjaar tot minus tien 's winters, maar ze kunnen uiterste waarden bereiken van plus 45 tot minus 40 graden Celsius. Niet zelden vriest tijdens zo'n extreme koudeperiode het noordelijke deel van de Kaspische Zee zodanig snel dicht dat watervogels niet kunnen wegbomen. In december 1993 stierven op een plek tweeduizend zwanen in het ijs. Op dit massale sterven kwamen Wolven en vijfhonderd Zeearenden af.

Volwassen Zeearend in de Wolgadelta.

Foto: G.L. Ouweneel.

Kaart van de Wolgadelta. Met toestemming van Naturerbe Verlag Jürgen Reisch, Überlingen, Duitsland overgenomen uit N. Hözel, G. Russanow & S. Schleuning (1996).

Steppen ten westen van Astrachan: land van onbegrensde gezichtsleiders.

Foto: G.L. Ouweneel.

Waterpeildaling

Dynamisch zijn de waterpeilveranderingen van de Kaspische Zee. Vanaf 1930 tot 1977 zonk het peil drie meter, waardoor de totale oppervlakte zee met 35.000 vierkante kilometer verminderde. Sinds 1977 is een omgekeerd proces aan de gang, waardoor inmiddels twee meter waterpeil werd teruggewonnen. De oorzaken van dit gebeuren moeten waarschijnlijk overwegend worden gezocht in cyclische veranderingen in verdampingsprocessen van het zeewater. Voor landschap en avifauna van zowel de Kaspische kusten als de Wolgadelta zijn deze waterspiegelveranderingen van grote betekenis. Tussen 1930 en 1977, de periode van waterpeildaling, ontstonden in de voordelta enorme rietvelden, waarin zich veel watervogels vestigden. Nu het water stijgt beginnen deze rietvelden en trouwens ook wilgenbossen af te sterven, waardoor broedbiotoop in omvang afneemt. Het aantal Grauwe Ganzen halveerde tussen 1985 en begin jaren negentig van 16.000 tot 8000 paren. Afname ook bij Knobbelzwaan (thans 10.000 paren), Fuut (30.000 paren) en Meerkooit (50.000 paren). De waterpeilverhoging bedreigt ook beide soorten pelikanen. Van de Roze Pelikaan herbergde de delta in 1938 nog 1500 paren. Als broedvogel is de soort nu verdwenen. Tijdens onze bootexcursies zagen wij slechts één exemplaar. Kroeskoppelikanen kampen met hetzelfde probleem. Van de 3200-4300 paren tellende wereldpopulatie herbergt de delta er circa honderd paren. Door het plaatsen van nestplatforms wordt gepoogd de nadelige effecten van de waterpeilverhoging weg te nemen. Wij zagen eenmaal een troepje van negen Kroeskoppelikanen.

Funest is de waterstijging voor de vogels van de 'Maly Sjemsjusjny', de Russische naam voor het tachtig kilometer uit de kust liggende onbewoonde eiland waarop nog 16.000 paren Reuzenzwartkopmeeuwen, 3200 paren Reuzensterms, Grote Sterms en Dunbekmeeuwen broeden. Maar de aantallen lopen terug, want de helft van deze vijftien kilometer lange zandbank is reeds overspoeld en er wordt voorzien dat dit pas in de jaren dertig ontstane eiland weer zal verdwijnen. In mei 1997 moesten wij het overigens zonder Reuzensterms doen, ondanks dat ze hun wetenschappelijke naam ontleen aan de Kaspische Zee.

Zeearenden

Na aankomst in Astrachan op 12 mei ging het dezelfde dag door naar onze verblijfplaats, een op een ponton geconstrueerd hotel, gelegen in het zuidoostelijke deel van de delta, dicht tegen de grens met Kazachstan, nog twee uur varen met een vlet met buitenboordmotor van de kust. Om bij dat 'botel' te komen reisden wij eerst bijna drie uur per busje door een halfcultuurlandschap met enorme overstromde vloedweiden. Daarna uren met een motorboot de delta in. Tijdens deze vaartocht kregen wij idee van hetgeen ons de komende dagen stond te wachten: een weidsheid van water, riet, rivierweiden en verspreide bomen en boomgroepen van een omvang die de verbeelding tart. Met zeker in het centrale en zuidelijke deel van de delta nauwelijks invloeden van de mens, zonder horizonvervuiling en geen condensatiestrepen in het zwerk. Het idee door een mega-Biesbosch van de jaren vijftig te varen, liet de schrijver geen moment los.

Nieuwsgierigheid naar de Zeearend, gewekt omdat de promotors van het Nederlandse zeearendproject in hun rapportage de leefomstandigheden van de soort in de Wolgadelta regelmatig aanhalen, vormde een van de redenen van de reis. De bedoeling was niet om tegenargumentatie te verzamelen, maar het werd wel duidelijk dat een vergelijking met de Wolgadelta en de Gelderse Poort, Blauwe Kamer, Oostvaardersplassen of Biesbosch in het geheel mank gaat. Nu de soort volledige bescherming krijgt, gaat het bestand naar de driehonderd paren, inclusief de vogels in de bossen aan de oevers van de rivier ten noorden van delta (mededeling Knystautas). Bij een meer in het steppengebied ten westen van Astrachan troffen wij in een rijtje wilgen ook een bewoond nest aan. Tijdens de vaartochten waren voortdurend vogels te zien, meestal niet bijzonder schuw. Ook zagen wij regelmatig nesten, soms niet ver van elkaar, vaak bewoond en met grote pullen; eileg vindt hier einde februari plaats. Alleen in de voordelta zagen wij nesten niet hoger dan enkele meters boven de bodem, gebouwd in oude maar laaggebleven wilgen, verspreid in grote rietvelden. Opmerkelijk was het volledig ontbreken van onvolwassen Zeearenden. Onze gids weet dit aan de dichte broedparenbezetting, zodat onvolwassen vogels de territoria niet binnenkomen. Auteur kent dit fenomeen niet van andere Europese terreinen met een dichte zeearendbezetting. Eens was er een Bastaardarend. Hoog over kwamen een Keizerarend en een paar maal Steppenarenden. Dagelijks was er trek van Steppenbuizerds, soms in clusters van tientallen vogels met ertussen vaak Wespindieven. Buitengewoon talrijk waren Roodpootvalken, nestelend in

de grote roekenkolonies. Bruine Kiekendieven waren opvallend schaars; eens zagen wij een wijfje Steppenkiekendief doorkomen.

De Wolgadelta is het land van reigers en aalscholvers. Een opgave uit de jaren tachtig komt op 25.400 paren Aalscholvers, 4300 paren Kwaken, 5000 paren Grote Zilverreigers, 3700 paren Kleine Zilverreigers, 4300 paren Blauwe Reigers en 2500 paren Purperreigers. Voorts nog eens 6000 paren Lepelaars, 1200 paren Ibissen en 5200 paren Ralreigers. Indrukwekkende aantallen, die wij ons bij het observeren van de grote gemengde kolonies best konden indenken. Een dalende tendens is er wel, die ook al weer verband houdt met de waterpeilstijging, waardoor de broedbiotoop en voor met name kleine reigerachtigen geschikte foerageerplaatsen slinken. Lepelaar en Ralreiger nemen het sterkst af; Ralreigers zagen wij zelfs helemaal niet. Adembenemend waren duizenden in verschillende kolommen, tegelijkertijd omhoogschroevende Aalscholvers. Uit de Wolgadelta zijn slaapplaatsen bekend waar tot 50.000 Aalscholvers overnachten. Tweemaal slechts zagen wij Dwergaalscholvers. Bij de eenden waren Casarca, Nonnetje, Krooneend en Zomertaling dominant, zonder overigens tot grote aantallen te komen. Met regelmatig paartjes kwam het Nonnetje wat betreft aantal na de Casarca verrassend op de tweede plaats. Onlangs kon broeden worden bevestigd, waardoor de Wolgadelta voor deze soort een geïsoleerd liggende broedenclave vormt op opmerkelijk zuidelijke breedte.

Steppen en halfwoestijnen

De op zich al uit de kluiten gewassen Wolgadelta ligt in een reusachtige entourage van steppen en

Wij moesten voortdurend aan de Biesbosch van vóór 1970 denken.

Foto: G.L. Ouweneel.

Onvolwassen Steppenarend boven een van de eilanden in de Wolgadelta.
Foto: G.L. Ouweneel.

halfwoestijnen. Ten westen van Astrachan ligt een droog heuvelachtig terrein met daarin zout-, brak- en zoetwatermeren. Tachtig kilometer verderop gaat dit landschapstype over in de droge Kalmukkensteppe. Alleen al binnen de districtgrenzen van Astrachan gaat het om 673 meren met ruim 70.000 hectare oppervlakte. Vele liggen binnen bereik van de Wolga-overstromingen waardoor, in samenspel met verdampingsprocessen, neerslag en enorme temperatuurverschillen, een rijk spectrum ontstaat met als uitersten schitterende zoetwatermeren en 's zomers uitdrogende steppezoutmeren. Vanuit Astrachan zijn de zich westelijk en noordelijk van de stad uitstreckende steppen en halfwoestijnen via een dun, deels ongeplaveid wegennet te bereiken. Althans in mei. Het gaat om een enorm gebied, grotendeels onbewoond, omdat het droge klimaat nauwelijks akkerbouw maar alleen extensieve veeteelt toelaat. Hoewel de centrale Kalmukkensteppe delen bezit met tot aan de horizon bedekt met het Steppegras, rekent men het terreintype vegetatiekundig tot de halfwoestijn. Ook voor dit deel van de reis was de tijdsduur te kort om alles te zien van het enerverende landschap, waarin grote stuifduinen voorkomen en de Wolga plaatselijk indrukwekkend hoge rivierduinen bezit. Met Astrachan als thuisbasis verplaatsten wij ons vier dagen door dit land waarbij wij, met als doel Groene Bijeneters, maximaal honderd kilometer westelijk van Astrachan kwamen. Die soort eenmaal gevonden hebbend, strekte zich verder naar het westen de onbegrensde gezichtseinder van een aanlokkelijke steppe uit.

Jufferkraanvogels

Karaktervogel van het gebied was de Jufferkraanvogel, die wij verheugend regelmatig ontmoetten. Al net buiten Astrachan waren langs de weg vogels te zien, soms de weg overlopend en niet bijzonder schuw. Enkele malen was uit ons transportmiddel een broedende vogel te zien, aan de rand van een uitdrogend steppenmeer, de partner waakzaam ernaast. Te beluisteren viel dat bij nadering van een kudde runderen of schapen, de vogels met gespreide vleugels zodanig theater maken, dat zo'n kudde zich vóór het nest splitst. Met een bestand van 6000 tot 8000 paren is het aantal al lange tijd stabiel. In

het voorjaar keren 17.000 tot 18.000 Jufferkranen terug; het najaarsbestand beloopt 26.000 tot 29.000 exemplaren. Eens zagen wij een troepje kennelijk niet broedende vogels, profaan op en rond een strook oogstafval. Knystautas toonde zich optimistisch over het aanpassingsvermogen van Jufferkranen en verklaarde dat de soort bezig is zich in akkerbouwgebieden te vestigen. Op 17 mei telden wij tijdens een rit van ruim honderd kilometer lengte vanuit de steppe naar Astrachan, in totaal 55 exemplaren, alle in paren met eenmaal vogels op nest op circa vijftig meter uit de weg.

De grote surprise waren twee Roodkeelstrandlopers op 16 mei bij een steppenmeer, waar trouwens toch veel viel te beleven: Zilverplevieren, Temmincks Strandlopers, Bontbekplevieren, vijftien tot twintig Terekruiers en Bonte Strandlopers. Er kwam hoog een adulte Keizerarend over. In een hoek broedende Steltkluten, Kluten, Steppenvorkstaartplevieren, een paartje Strandplevieren en Dwergsterns. Toen een troepje runderen door de kolonie werd gedreven, putten de Kluten zich uit in invaliditeit voorwendend gedrag. Wij vreesden het ergste maar vanaf afstand leek de schade mee te vallen. Het verbaasde overigens tijdens de gehele reis alleen maar Steppenvorkstaartplevieren te zien en geen Vorkstaartplevieren; Knystautas verzekerde dat de laatste gewoonlijk in aantal domineren. Op 18 mei zagen wij op twee plaatsen een troepje Grauwe Franjepoten. Dagelijks patrouilleerden boven de steppen Lachsterns, het meest in paren. In de buurt van de Wolga op 18 mei ook Reuzenzwartkopmeeuwen. Een doelsort was de Ménétries' Zwartkop die, eenmaal het geluid kennend, vaak te scoren was. Kleine Klapstekers en Grauwe Klauwieren waren talrijk. Een paar maal waren er vluchtjes westwaarts ijende Roze Spreeuwen. In zoetwatermeren broedden Purperreigers en daar was ook de Grote Karekiet talrijk. Ook in de steppenmeren Nonnetjes en voorts Brilduikers. Op 16 mei genoten wij van twee paartjes Grielen die, in commune, een schitterende baltpresentatie ten beste gaven.

Gevaren

Op de terugreis viel wel wat te evalueren. Gewend aan landschappen boordevol met kunstwerken, geraakt de (Nederlandse) bezoeker van de Wolgadelta en belendende gebieden in een euforie door de weidsheid en ogenschijnlijke ongeschondenheid: de westelijker gelegen Kalmukkenrepubliek bezit vier inwoners per vier-

Nachtzwaluw in de halfwoestijn ten noorden van Astrachan.
Foto: G.L. Ouweneel.

kante kilometer. De cijfers waarmee aan te geven valt wat er misgaat, zijn helaas even indrukwekkend als die waarmee de grootsheid van de delta werd geschetst. Tijdens haar 3600 kilometer lange loop neemt de Wolga jaarlijks twaalf kubieke kilometer afvalwater op. Daarbij zijn 360.000 ton organische stoffen, 13.000 ton minerale oliën en nog een heel rijtje andere misère. Daarbij blijft het niet. Net boven Volgograd (vroegere naam Stalingrad), vierhonderd kilometer noordelijk van Astrachan, ligt een grote stuw in de rivier, waardoor de befaamde Steuren hun bovenstroomse paaiplaatsen moesten prijsgeven. Door jaarlijks miljoenen stuks pootsteur uit te zetten, poogde men de Wolga en de Kaspische Zee de beroemde Steuren te laten behouden, waarbij de kaviaarproductie natuurlijk de doorslag gaf. Dat project stokt. Tijdens ons verblijf was een Finse televisieploeg koortsachtig op zoek naar Steuren. In 1989 werd er nog eentje gevangen van 4.24 meter lengte met een gewicht van duizend kilo. Zo'n Beluga (de Russische naam voor *Huso huso caspius*) is dan 75 jaar oud.

Direct buiten Astrachan waren Jufferkraanvogels te zien.
Foto: G.L. Ouweneel.

Beneden Volgograd bezit de rivier nog een breed systeem van parallelstromen, armen en riviereilanden. Voor dat deel bestaat een project voor verbindingskanalen met de Don en de rivier de Ural die, eenmaal gerealiseerd, grote hoeveelheden water aan de Wolga dreigen te onttrekken. Thans kent de natie economische stagnatie, maar plannen hebben een lang leven. Toch is niet alles droefenis. In 1994 herdacht men het 75-jarige bestaan van het eerste deltareervaat, ter gelegenheid waarvan veel verbaal

■ Gerard L. Ouweneel, Lijster 17, 3299 BT Maasdam.

LITERATUUR:

- Anonymus (1997): Siberian Cranes' breeding grounds found. *World Birdwatch* 19 (2): 2.
Grimmett R.F.A. & T.A. Jones (1989): Important Bird Areas in Europe. BirdLife International Technical Publication No. 9, Cambridge.
Helm, F. van der (1997): De Steur in cijfers. In 'Zwaluwspeug & kaviaar'. NRC Handelsblad van zaterdag 7 juni 1997.
Helmer W. & A. Wittgen (1994): De Zeearend. Achtergrondinformatie bij de eventuele herintroductie van de Zeearend als broedvogel in Nederland. Stichting Ark, Laag-Keppel.
Hölzel, N., G. Russanow & S. Schleuning (1996): Wolga-Delta. Naturoase zwischen Meer und Halbwüste. Naturerbe Verlag Jürgen Resch. Überlingen.
Krystautas, A. (1987): The Natural History of the USSR. Century Hutchinson Limited, London.
Lebrecht, T. (1964): De Kwak en het Deltaplan. *Limosa* 37: 277-298.

Kleine Klapeksters waren talrijk in de in cultuur gebrachte delen van de delta.

Foto: G.L. Ouweneel.

wapengekleetter, maar niets concreets viel te beluisteren. Er zijn drie reservaten, die totaal 97.000 hectare beslaan, vijf procent van het gebied, alle in het zuidelijke deel of in de voordelta. Al bij de komst van het eerste reservaat, in 1919, rezen plannen om te komen tot reservaten in steppen en woestijnen aan weerszijden van de Wolga. Door stichting van een 60.000 hectare metend reservaat bij het Baskuntsjakmeer kregen die plannen pas in 1993 hun beslag; in 1996 had uitbreiding plaats. Ten westen van Astrachan, in het merengebied, kwam het in 1995 tot een reservaat van 5000 hectare. Hier broeden elf paren Zeearenden.

Maar verder lijkt het erop dat in dit niemandsland nog weinig dictaten bestaan. Ook medio mei werden rietvelden platgebrand. Bij deze activiteit sneuvelen waardevolle oude bomen. Wij troffen visfinken tot berstens toe gevuld met dode vis, met daarnaast bergen rottende vis, wel leuk voor Zeearenden overigens. De aantallen ruiende en overwinterende watervogels tarten de verbeelding. Julitellingen uit de lucht van het noorden van de Kaspische Zee leverden 350.000 ruiende Knobbelswanen op; een najaarstelling kwam op 430.000 Wilde Zwanen. Dat er stevig wordt gejaagd is dan ook niet verwonderlijk: in 1991 sneuvelen 334.000 watervogels waarvan 254.000 eenden. De waardevolste soort die de delta aandoet is de Siberische Witte Kraanvogel. Van de al tien jaar maximaal tien vogels omvatende populatie die in Iran overwintert, vond men zeer onlangs de broedgebieden. Tijdens de voor- en najaarstrek pleisteren deze bijzonder tot de verbeelding sprekende, maar er kritiek voorstaande vogels geruime tijd in de delta, waardoor ze het gebied extra luister bijzetten. Van onze ervaringen langs de uiterste zuidooststrand van Europa raakten wij onder de indruk. Tijdens de terugreis besloop ons het idee de verkeerde kant uit te gaan. Want een blik op de kaart bevestigde dat de weidsheid van de kusten van de Kaspische Zee slechts het begin is van een intrigerende onbegrensde gezichtseinder naar het oosten.